

مروری بر مفاهیم نمادها در فرش‌های دو تمدن باستانی ایران و چین

سید عبدالغفار موسوی

مدیر عامل بازار فرش امام رضا (ع)، اهواز، ایران

مدیر عامل مجتمع تجاری خانه فرش، تهران، ایران

carpethouse705@gmail.com

چکیده

فرش به عنوان یکی از کهن‌ترین مصنوعات بشری، نمادی از فرهنگ و هنر این دو سرزمین محسوب می‌شود و از دیرباز در زندگی روزمره مردم این مناطق نقش مهمی ایفا کرده است. بافت فرش در ایران و چین تحت تأثیر تعاملات تاریخی و فرهنگی، به ویژه از طریق جاده ابریشم، به گسترش و تنوع فراوانی دست یافته است. این مقاله به منظور مروری بر مفاهیم نمادها در فرش‌های دو تمدن باستانی ایران و چین انجام پذیرفته است. در این پژوهش، تلاش شده است تا با مرور ادبیات موجود، تأثیرات متقابل دو تمدن در طراحی و بافت فرش‌ها و همچنین مفهوم نمادها در آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد، نمادها در فرش‌های ایرانی و چینی نشان‌دهنده اعتقادات، باورها و تاریخ فرهنگی این دو ملت هستند. از جمله نمادهای مشترک می‌توان به شیر و اژدها اشاره کرد که هر یک در فرهنگ خود معانی خاصی دارند. به علاوه، نقوش گیاهی مانند گل‌ها در فرش‌های هر دو تمدن نیز بار معنایی عمیق‌تری از زیبایی و باروری را منتقل می‌کند. این پژوهش به دلیل کمبود مطالعات جامع در این حوزه، می‌تواند به غنی‌سازی دانش در زمینه نمادشناسی و مطالعات تطبیقی کمک کند و نتایج آن برای محققان، هنرمندان و علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ این دو سرزمین مفید خواهد بود.

کلمات کلیدی: " مفاهیم"; " نمادها"; " فرش"; " ایران"; " چین "

۰۱ مقدمه

فرش یکی از کهن‌ترین مصنوعات بشری با تاریخی حدود ۳۰۰۰ سال است. بنا به نظر بیشتر مورخین و باستانشناسان زادگاه این صنعت در فلات ایران بوده است. انواع مختلفی از دستبافته‌ها برای پهن کردن روی زمین استفاده می‌شوند که در ایران بیش از همه فرش و گلیم شناخته شده هستند (شماعی زاده، ۱۳۹۷). فرش، تجسمی زنده از فرهنگ و هنر این سرزمین در ادوار مختلف تاریخ و نشانه فرهنگ عمیق و پر قدرتی است که نه تنها در مقابل اقوام مختلف مقاومت کرده، بلکه توانسته فرهنگ‌های تحمیلی بیگانه را در خود حل نموده و به آن سیمایی ایرانی ببخشد. کیفیت استثنایی این کالا که ترکیبی از هنر و صنعت است به سهولت باعث گذر آن از مرزهای تاریخ به زمان حال گردیده است (قانی، ۱۳۹۴).

فرش، دستبافته‌ای پرزدار است که تصور میشود خاستگاه آن فلات ایران است. کشورهای ایران و چین هر دو تمدنی باستانی و کهن دارند و از دیر باز بافت فرش در بین این دو تمدن باستانی متداول بوده است. مراودات تاریخی بین این دو تمدن کهن در زمان جاده ابریشم و همچنین نفوذ مغولها و دین اسلام در ایران و چین موجب انتقال فرهنگ و اندیشه بین مردمان این دو سرزمین شد. با اینکه شیوه طراحی فرش در ایران و چین متفاوت بود، اما مؤلفه‌هایی مانند تأثیرات دینی، صادرات فرش‌های بافته شده و انتقال هنرمندان، موجب اشتراکاتی در شیوه بافت و طراحی فرش‌ها شد (اکبر زاده و همکاران، ۱۴۰۲).

ارتباط بین دو تمدن ایران و چین عقبه طونی دارد؛ این رابطه ماهیتی فرهنگی، هنری و بازرگانی داشته است بدین صورت که واردات کالای چینی به ایران موجب تعامل هنری میان این دو تمدن شده است. با مروری بر متون موجود در این زمینه

می‌توان اذعان نمود: ایران و چین همواره دو مرکز بزرگ طراحی و نقش و نگار در شرق شناخته می‌شوند هر یک از آنها دارای سنت‌ها و سبک‌های استوار و مختص خود می‌باشند و گهگاه یکی از آنها بر دیگری تاثیر نهاده است. اگر چه بیشتر به تاثیر هنر چین در ایران توجه شده است، اما این تاثیر متقابل در دستاوردهای تازه در هر دو قلمرو محرک مفیدی بوده است (سامانیان، ۱۳۸۴). در همین رابطه باید اشاره نمود، نقشمایه‌ها نیز یکی از حائز اهمیت‌ترین بخشهای آثار هنری مربوط به یک منطقه است و بررسی و شناخت آنها به عنوان یک پیش‌متن تأثیرگذار ما را با حقایق زیادی رو به رو می‌سازد و همچنین نفوذ هنری یک ملت را در هر دوره آشکار می‌کند (شکری و جعفری دهکردی، ۱۴۰۱).

در واقع باید گفت فرش فراتر از دستبافته‌ای پرزدار است. فرش حامل تاریخ، فرهنگ و باورهای مردم یک سرزمین است و نمادهای به کار رفته در آن گویای دنیای درونی هنرمندانی است که با دقت و ظرافت، آن‌ها را بر روی تار و پود فرش نقش کرده‌اند. با توجه به این مهم، در این پژوهش تلاش شده است تا با مروری بر مفاهیم نمادها در فرش‌های دو تمدن باستانی ایران و چین، تأثیر باورهای نهفته در انتخاب نمادهای منقوش در فرش‌های این دو سرزمین مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. در رابطه با ضرورت پرداختن به این دسته از عناوین پژوهشی باید عنوان نمود: توجه به اهمیت فرش در تاریخ و فرهنگ ایران و چین و همچنین کمبود پژوهش‌های جامع در این زمینه، این پژوهش می‌تواند سهم قابل توجهی در غنی‌سازی دانش ما در مورد نمادشناسی و مطالعات تطبیقی داشته باشد. نتایج این پژوهش می‌تواند برای محققان، هنرمندان، طراحان و علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ ایران و چین مفید باشد.

۲

۰۲ روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات مروری نظام مند می‌باشد و هدف بر آن بوده با بررسی دقیق ادبیات نوشتاری دیدگاهی جامع در رابطه با موضوع مورد پژوهش ارائه شود. از این رو تلاش شده است تا از منابع معتبری که از زوایای مختلف به بررسی مفاهیم نمادها در فرش‌های دو تمدن باستانی ایران و چین پرداخته‌اند، بهره‌برداری لازم به عمل آمده و در حد امکان به تجزیه و تحلیل آنها نیز پرداخته شود.

۰۳ مروری بر ادبیات پژوهشی

از آنجا که طرح‌های فرش ریشه در فرهنگ‌های قومی و شرایط جغرافیایی مناطق مختلف دارند، شاید بتوان گفت به تعداد مناطق قالیبافی یا به تعداد قالی‌بافان خلاق طرح وجود دارد. اکثر این طرح‌ها به نام مناطق بافت اولیه شان شهرت یافته‌اند (بیرامی و سوری، ۱۳۹۵). در میان طرح‌های مختلف فرش، طرح‌های فرش ایرانی از جایگاه ویژه و برجسته‌ای برخوردار است. تقلید طرح‌های فرش توسط کشورهای صادرکننده نظیر هند، پاکستان، چین، مصر، آلبانی، رومانی و... گواه زیبایی و مورد پسند بودن طرح‌های ایرانی در سطح جهان است (یساولی، ۱۳۷۴).

در رابطه با تاثیرات متقابل هنر در میان ملل مختلف و بافت فرش به عنوان یک هنر باید اشاره کرد، در هنرهای مختلف در طول تاریخ تأثیرات متقابلی از سرزمین‌های مختلف به چشم می‌خورد که دو کشور ایران و چین نیز از این قاعده مستثنا نیستند. این دو تمدن توسط راه ابریشم از گذشته با یکدیگر در ارتباط بوده‌اند و این ارتباط نیز در زمینه‌های فرهنگی و هنری نیز تاثیر داشته است. این تأثیرات که به صورت اولیه از دوران ساسانی شکل گرفته و در نوع خود نیز ارزشمندند، تا دوران احیای فرش ایران یعنی دوره صفوی با ایجاد برخی تغییرات به چشم می‌خورند و در نقش مایه‌های موجود در فرشها قابل ملاحظه‌اند. یکی از این بافته‌ها و فرشهایی که می‌تواند حاکی از تأثیرات هنر سنتی چین بر ایران باشد، فرش ابریشمی شکارگاهی بافته شده در شهر کاشان در دوران صفوی است که اکنون به شماره 14.40. 721 در موزه متروپولیتن نیویورک نگهداری میشود و در آن برخی نقشمایه‌های سنتی چینی به چشم می‌خورد (شکری و جعفری دهکردی، ۱۴۰۱).

در ادامه با مروری بر مفاهیم نمادها در فرشهای چینی و فرشهای ایرانی میتوان به مشترکات و تفاوت‌های میان نقوش بافته شده و نیز تاثیرات متقابل بین دو تمدن در زمینه هنر فرش پی برد.

۳-۱- مروری بر مفاهیم نمادها در فرشهای چینی

تحول در تکنیک و شیوه ی طراحی فرش در چین به قرن دوازدهم برمیگردد و از آن تاریخ تاکنون قالی بافی در چین روند تکاملی داشته است. مراکز اصلی قالی چین شهرهای: پائو، پکن، کالگان، شانگهای و تین تسین میباشد. استان شانگ تنگ به عنوان مهم ترین مرکز پرورش ابریشم عمده ترین محل بافت فرش های ابریشمی چینی است. طرحهای مورد استفاده در فرشهای چین از نظر سبک بسیار سنتی بوده و البته استفاده از این طرحها مختص قالیبافی نمی باشد. بافندگان فرش در کشور از اشیایی مانند ظروف چینی، وسایل برنزی، عاج و دندان فیل الهام گرفته و در طرح های قالی این اشیا را مورد استفاده قرار میدهند. به طور کلی میتوان گفت، اعتقادات و مذهب مردم چین بالاخص مذهب بودایی و تائوئیسم نقش عمده و تاثیر شگرفی را ایجاد نگاره ها نمادین در هنرهای سنتی به ویژه فرش بافی داشته اند که نمونه ان در طرح ساراستیکا میباشد که در ایران به گردونه ی مهر معروف است (لیبترا، ۱۳۹۳).

در همین رابطه شماعی زاده (۱۳۹۷) بیان میدارد، تولیدکنندگان چینی فرش دستباف خود بر دو دسته تولیدکنندگان فرش اصیل چینی و تولیدکنندگان فرش با طرحهای ایرانی و پارسی قابل بخش است. کشور چین سابقه ای طولانی در بافت فرش دستباف دارد و در مناطق مختلف آن سبکهای بافت و طرح مختلفی به چشم میخورد. از معروفترین انواع فرش اصیل چینی می توانیم به فرش تبتی، فرش مغولی و دیگر استانهای شمال و غرب و فرش شینجیانگ اشاره کنیم. طرح و نقوش این فرشها بیشتر برگرفته از عناصر فرهنگی چینی و تبتی از قبیل سیمرغ و اژدها یا گل‌های درشتی است که هر کدام سمبل و نشانهای خاص در فرهنگ چینی محسوب میشوند. علاوه بر تبت و مغولستان داخلی (از استانهای شمالی چین) در استانهای شانشی، گانسو، جیانگسو، انوی، و جهجیانگ تولید این نوع فرشها مرسوم بوده است. در مناطق سرد چین مانند تبت و مغولستان فرش در خانه مردم عادی استفاده میشود و رایج است؛ با این وجود قسمت عمده این فرشها صادر میشوند .

بر اساس مطالعات لیبترا (۱۳۹۳) در یک نگاه کلی نقشمایه های فرش های چینی را می توان به سه گروه عمده تقسیم کرد:

- ۱) نمادهای چین باستان
- ۲) نماد های بودا
- ۳) نمادهای تائو

بخش عمده ای از فرش های چینی با طرح های هندسی تولید می شود. در میانکار فرش طرحی وجود دارد که اغلب از تزیینات پیچ پیچ، گلها و یا حروفی که اغلب بیانگر شادی هستند تشکیل شده است. لچک این فرش ها عمدتا دارای تزیینات سه ضلعی است که متناسب با طرح میانکار است. الگوی ساراستیکا که در قالی های چینی بافته می شود مربوط به نماد های باستانی است که به طور گسترده ای در هند و یونان و حتی در اروپا در طول عصر برنز دیده شده است.

لیبترا (۱۳۹۳) هم چنین عنوان مینماید: نشانه های کوچک و گردی که در حواشی فرشهای چینی می باشند نماد هایی است که همانند (shou) بیانگر خوشبختی می باشد. بودایی ها و تائوئیها همواره تمایل داشته اند تا انسان ها و حیوانات را به تجسم و نمایش درآورند. بافندگان چینی علاوه بر استفاده از اشیا و وسایل پیرامون زندگی در طرح ها، از قدرت سرشار اندیشه نگاری نیز استفاده نموده اند. برخی از نماد ها و طرح های این کشور نزد مردمانشان بسیار عزیز و محبوب می باشند. مانند نماد های هشت گانه ی بودایی مثل چرخ، سایبان، چتر آفتابی، گل لاله ، صدف حلزونی، گلدانی با آب زندگی، دو ماهی و گره جاودانی می باشد که در طرح های قالی چین مورد استفاده قرار می گیرد. در همین راستا باید اضافه نمود، همچنین از نمادهایی همانند عود، کتاب، صفحه شطرنج و مینیاتور که بیانگر چهار هنر عالی در چین می باشد در نقوش فرش این کشور استفاده می گردد و

هشت نماد تائویی که عبارتند از: شمشیر، کدو و عصا، گل لاله، فلوت، نی ساخته شده از بامبو، عصای جادو، باد بزن دستی، قاشق و سبد گل، نیز در زمره طرحهایی میباشند که بافندگان فرش چینی از آنها الهام میگیرند. لیبترا (۱۳۹۳) در همین خصوص اضافه مینماید: با توجه به متون موجود در زمینه نمادهای مورد استفاده در فرشهای چینی می توان به نقوش اشیای مختلفی که در چین به عنوان یکصد شیء قیمتی شناخته شده است، اشاره نمود. این اشیای همانند گلدان، کوزه، نقاشی، قوری و ... از جمله طرحهایی هستند که مورد استفاده بافندگان فرش چینی قرار میگیرد. با مروری بر مفاهیم نقوش مندرج در فرشهای چینی هم چنین میتوان به این ادراک دست یافت که، نقوش حیوانات نیز از دیگر نمادهای مورد استفاده در دست بافته های چینی بوده است از آن جمله: سیمرغ پرنده ای افسانه ای است که در طرح فرش چین رایج است و نمادی از امپراطوری و نشانی از نامیرایی است. استفاده از حیواناتی همچون فیل به عنوان نماد نیرو، گوزن نمادی از فراوانی و مرغ ماهیخوار به عنوان نماد طول عمر نیز در فرشهای چین رایج است. در فرش های قدیمی این کشور از اسب هم استفاده شده است که اگر فقط یک اسب باشد و سفید باشد، نماد این داستان است که این اسب کتاب مقدس بودا را از هند به چین حمل می کند.

۳-۱-۱ مفهوم نماد اژدها در فرش های چینی

موجودی که در اکثر طرح های فرش چینی دیده می شود اژدها است که نمادی از قدرت خیرخواهانه است. هم در اروپا و هم در آسیا همواره اژدها نقش برجسته ای در خرافات عامیانه داشته است. در واقع تصور هنر چین نیز بدون نماد اژدها ممکن نیست و اساسی ترین نماد چینی شناخته می شود که بر آثار هنری ایرانی هم نقش بسته است (سامانیان، ۱۳۸۴). به عقیده ی چینی ها اژدها هیولایی ضعیف و بد خو نیست، بلکه موجودیست که بر نیرو های طبیعی جهان حاکم بوده و به همین دلیل مورد احترام است. این اژدهاست که به عقیده ی چینی ها بعد از یک سال خشکسالی از ژرفای دریا و یا رودخانه سر برون می آورد تا برای خاک تفتیده باران را مهیا سازد. در چین باستان اژدها سمبل قدرت سلطان نیز بوده است (لیبترا، ۱۳۹۳). اژدهای چینی حامل قدرت، ثروت و باران و خوشبختی برای مردم است و به تنهایی می تواند بر تمامی مشکلات فائق آید چون خود نمادی از موفقیت است و در فرهنگ چینی اژدهای شرقی زیباست و می توان گفت به نوعی فرشتگان مشرق زمین اند و مردم چین نیز آنها را می ستایند (ورنر، ۲۰۰۵). با مطالعه متون مربوطه میتوان استنباط نمود، اژدها جزئی جدانشدنی از هنر تمدن باستانی چین محسوب میشود. در این کشور اژدها موجودی نیکو به شمار میآید و برای مردم آن تمدن، اژدهای امپراتور اولین حیوان نیک خواه در بین چهار موجود مقدس از جمله اژدها، ققنوس، اسب تک شاخ و لاک پشت است. اژدها نماد قدرت آسمانی، زمینی، خردمندی و استقامت است. مطابق با ایدئولوژی کشور چین اژدها ۱۱۷ فلس دارد که حدود ۸۱ فلس آن از یانگ و ۳۶ فلس آن از یین انرژی میگیرند. همه اژدهایان کشور چین به جز اژدهای آسمانی که عظیم است، این خصیصه را دارند (هان، ۲۰۰۴).

۳-۱-۲ مفهوم نماد شیر در فرشهای چینی

شیر نشان دیگری از بودایی هاست که ذاتا نگهبان بودا بوده و از لحاظ منسب نگهبان ویژه ی معبد بوداست. شیر در آیین بودا حیوانی مقدس به شمار می رود. صورت این حیوان در چین غالباً حالتی شیطنت آمیز دارد و از آنجا که وظیفه اش دفع بلا و شر است چشمانی گشاد دارد. نخستین نمونه های شناخته شده قالی چینی با نقش شیر-سگ به دههای آغازین قرن هفدهم میلادی باز می گردد و این قالی ها بیشتر در کارگاه های سلطنتی بافته می شده و جنبه تزئینی داشته اند و اکثراً به امپراتوران پیشکش می شدند (بیرامی و سوری، ۱۳۹۵). تصویر شیر بر روی فرشهای چینی ریشه در سنت نماد پردازی فرهنگ خاور دور دارد. نقش شیر نماد "محافظ بودا" و نقش شیر - سگ یا فو داگ یا سگ فو (فو نام چینی بودا میباشد) که موجودی اسطوره ایی با سر

1: Werner
2: Hann

شیر و بدن سگ است دارای پیشینه ای تاریخی و " محافظ معابد بودایی و دفع شر " است که سابقه آن را به دوران هان (۲۰۲ ق.م ۲۲۰ م) نسبت میدهند که از گذشته با حالات مختلف در هنر چین ظاهر میشود (بیرامی و سوری، ۱۳۹۵).
با توجه به این که نقش شیر در تمدن کهن ایرانی کاربرد نمادین داشته است مورد استفاده فراوان قرار میگرفته است؛ از طریق جاده ابریشم و ارتباطات فرهنگی وارد چین شده و در آنجا کارکرد اسطوره ای پیدا کرده است. و به عنوان نماد محافظ بودا مورد استفاده قرار گرفته و بعدها وارد منسوجات چینی شده است. این فرشها نشانگر مفاهیم و مضامین خاص در بین دو تمدن است. نقش شیر در کشور چین نشأت گرفته از آیین کهن بودا و در فرهنگ ایل قشقایی ریشه در زندگی ایلیاتی دارد و ترسیم انواع متفاوت آن در میان بافته های دو حوزه بازنمایی از دو خاستگاه و اقلیم متفاوت است (بیرامی و سوری، ۱۳۹۵).

۳-۱-۳ مفهوم نماد گل در فرش های چینی

مرور مطالعات صورت گرفته در این زمینه نشان میدهد، گل نیلوفر آبی در هنر بافندگی فرش در چین نمادهای عمیقی دارد. این گل معمولاً به عنوان نماد پاکی، زیبایی و تجدید حیات شناخته می‌شود. در فرهنگ چینی، نیلوفر آبی به عنوان نماد عشق و آرامش نیز در نظر گرفته می‌شود. وجود این نماد در فرشها نشان‌دهنده آرزو برای سعادت و خوشبختی است و می‌تواند به نوعی به تقویت ارتباط با طبیعت و روحانیت اشاره داشته باشد. همچنین، نیلوفر آبی به عنوان نماد استقامت مورد توجه است، چون این گل قادر است از آب گل‌آلود بیرون بیاید و شکوفا شود، گل نیلوفر هم چنین به عنوان گل بودا و نزد مردم چین مقدس ترین گلهاست. در همین رابطه باید اشاره نمود، گل شقایق نیز نماد ثروت و ارجمندی عزیز و محبوب میباشد، به طوری که در نقاشی های خود آنرا به کار برده و خانه هایشان را با آن زینت می دهند در میان مردم این کشور گل نرگس نشانگر سعادت و نیکی، شکوفه ی درخت هلو نیز نشانه ی بهار و دیرپایی و حتی نامیرایی و انار سمبل حاصلخیزی است (لیبتر، ۱۳۹۳).
با توجه به آنچه در رابطه با مفهوم برخی از نمادها در فرش های چینی عنوان گردید میتوان اذعان نمود: هنر بافندگی ریشه عمیقی در فرهنگ و اعتقادات مردم چین دارد و به طور کلی، فرش‌های چینی تجلی‌دهنده‌ی غنای فرهنگی و هنری این کشور هستند و با نمادهای خاص خود، داستان‌ها و مفاهیم عمیقی را منتقل می‌کنند که در پیوند با تاریخ و اعتقادات مردم چین قرار دارد.

۳-۲ مروری بر مفاهیم نمادها در فرشهای ایرانی

ایرانیان از اقوامی هستند که سالها وجود فرش را به عنوان یک ضرورت در خانه هایشان حفظ کرده اند. فرش دستباف ایرانی از دیرباز، همواره نقشی انکار نشدنی در هویت خانه های ایرانی داشته و دارد. این محصول ارزشمند، به واسطه غنای بی نظیری که در طرحهای بدیع و نقوش ارزشمند و رنگهای منحصر به فرد خود دارد، باعث ایجاد احساسات لطیف و زیبا در انسان میگردد (میرزا امینی و صدیقی ارفعی، ۱۳۹۰).

دستبافته ها به خودی خود قدمت بسیار دارند و از این رو تاریخچه ای طولانی و ارزشمند با آنان همراه است. دستبافته ها، حاوی ویژگیها و تفاوت‌های فرهنگی اقوام مختلف هستند و از اینرو هر یک از آنها می توانند در بردارنده نشانه هایی از محل و مکان شکل گیری خود باشند. این نشانه ها به سرعت تبدیل به عواطف و احساسات میشوند و ارتباطی مؤثر بین بیننده یا مصرف کننده و مکانی که دستبافته به فرهنگ آن تعلق دارد، ایجاد میگردد. یکی از انواع دستبافته ها که زیر مجموعه پر زحمت ترین و زمان برترین و البته پر مصرفترین آنها نیز قرار میگیرد، زیراندازها هستند. زیراندازهای دستبافته در سرزمین ایران از تنوع بسیار زیادی برخوردار هستند که در یک بررسی مختصر می توان معروفترین آنها را جاجیم، گلیم، زیلو، پالس، شیرکی پیچ، ورنی، سوزنی، جوال-خورجین، مفرش (رختخواب پیچ) و فرش یا قالی دانست (شریف و همکاران، ۱۳۹۵).

با توجه به متون بررسی شده میتوان به این نکته اشاره نمود که فرش، نشان دهنده تجسمی زنده از فرهنگ و هنر ایران در ادوار مختلف تاریخ است که در هر دوره با طرح و نقش جدیدی نمایان شده است، گاه با نقوش هندسی کهن و گاه با نقوش دوار و

جدید به عرصه ظهور رسیده است و همین باعث زنده ماندن و توسعه و گسترش آن شده است (پور مند و همکاران، ۱۳۸۹). نقوش فرش‌های ایرانی یکی از زیباترین و پیچیده‌ترین جنبه‌های هنر و فرهنگ ایران به شمار می‌رود. این نقوش، که اغلب الهام‌گرفته از طبیعت، اساطیر و تاریخ ایران هستند، تنوع بسیاری دارند و هر یک از این طرح‌ها معانی خاصی دارند و نمایانگر نمادها و ارزش‌های فرهنگی و مذهبی ایران هستند

لیبتر (۱۳۹۳) در کتاب خود تحت عنوان "سبک‌های تولید فرش" در رابطه با برخی از نمادهای فرش ایرانی مینویسد: نزد ایرانیان گل همیشه محور اصلی مورد پسند بوده است. گل‌ها در طرح‌های ایرانی به صورت، فوق‌العاده متنوع ظاهر می‌گردند. گل داودی و نیلوفر آبی تشانه خوش شانس و باروری، گل زنبق و سوسن که در فرش‌های ظریف ظاهر می‌گردند به مفهوم آزادی دین تلقی می‌گردند. رز یکی دیگر از طرح‌های قالی ایرانی است که به ندرت یافت می‌شود. نزد کردهای ایران ۴ گل رز ایران نماد درخت زندگی است و درخت زندگی نیز به عنوان یک نماد قدیمی در قالی ایران به معنای قدرت همیشه جاوید، ازدیاد طول عمر و زندگی همیشگی می‌باشد. درخت خرما نشانگر و نماد به آرزوی قلبی رسیدن و برکت در زندگی می‌باشد. بید مجنون یا بید گریان نماد غم و اندوه و مرگ و یا نماد تواضع و فروتنی است.

لیبتر (۱۳۹۳) هم چنین عنوان می‌نماید: مطالعات متون مربوطه نشان داده، طرح فرشهای ایرانی از الگوهای همچون آسمان، ابر، رعد و برق، حیوانات، قندیل، شانه و... الهام می‌گیرد و این طرحها را میتوان در تمامی فرش‌های ایرانی اعم از فرشهای عشایری تا فرش‌های بسیار نفیس دید. به عنوان نمونه از سگ نماد وفاداری، خروس نماد محافظت از چشم بد، شیر نشانه ی شجاعت، شاهین سمبل پیروزی، شانه نماد تمیزی و شمشیر نماد قدرت در طرح و فرشهای ایرانی استفاده می‌گردد.

۳-۲-۱ مفهوم نماد شیر در فرشهای ایرانی

نقش شیر در ایران، نه تنها بر روی منسوجات بلکه در بسیاری از آثار هنری از زمانهای گذشته وجود داشته است. این نقش علاوه بر ایران در کشور چین نیز مشاهده میشود و در آیین بودایی جایگاهی خاص دارد. مطالعات بیرامی و سوری (۱۳۹۵) به مفهوم نماد شیر در فرش‌های ایرانی اشاره نموده است. بر اساس این مطالعه گزارش شده است، فرشهای قشقایی با استفاده از رنگهای طبیعی و با الیافی مانند پشم گوسفند و بز به دست زنان ایل بافته میشود. این فرشها که به گبه‌های شیری معروفند دارای نقش شیر در متن خالی گبه هستند. نقش شیر موضوع اولی گبه‌های شیری است و اغلب نماد شوکت و عظمت بوده است. مشابه این فرشها را در تمدن چین اما بیشتر از جنس ابریشم می‌توان مشاهده نمود. که بر گرفته از جایگاه شیر در فرهنگ ایرانی و چینی است (بیرامی و سوری، ۱۳۹۵).

۳-۲-۲ مفهوم نماد اژدها در فرش ایرانی

در رابطه با نماد اژدها در فرش ایرانی دانشپور پرور (۱۳۷۶) اذعان میدارد: بسیاری از پژوهشگران بر این باورند که خاستگاه نقش اژدها در هنر ایرانی، از هنر چین است و به واسطه روابط اقتصادی و فرهنگی بین دو کشور، وارد فرهنگ و هنر ایران شده است. در واقع پدید آمدن ارتباط مستقیم بین ایران و چین از دوره ی هان تقریباً همزمان با سلسله ی اشکانی آغاز شده است و یکی از علل تداوم این ارتباط، ورود کالاهای چین به ویژه پارچه‌های ابریشمی نقش دار بوده که بی تردید انتقال این اندیشه را به تدریج در ایران سبب گردیده است. علیرغم آنچه که بر اساس مطالعات دانشپور پرور (۱۳۷۶) استنباط شده است، حسامی و سلطان افغان (۱۳۹۴) نیز بیان نموده اند: بیان این نکته ضروری است که نقوش مذکور از دیرباز در فرهنگ و هنر ایران حضور داشته است و صرفاً استفاده از این نقش و نفوذ آن در قالی‌ها احتمال الهام گرفته از هنر چین باشد؛ حتی هنرمند ایرانی به تقلید صرف از این نگاره نپرداخته و با توجه به سبک طراحی خود آن را تغییر داده و همگون با سایر نقوش موجود در فرش‌ها ساخته است. نماد اژدها در قالب طرح‌ها و ساختارهای متعدد و در موقعیت‌های مختلفی نشان داده شده، موقعیت‌های چون گرفتاری، تقابل و گاهی به صورت انفرادی؛ طبق آمار به دست آمده اژدها در قالی‌های دوره صفوی فراوان تر از دیگر

جانوران افسانه ای یافته است که در اغلب موارد به همراه نقش سیمرغ و در تقابل آن قرار دارد. این تقابل مفاهیم متضادی همانند: خوبی و بدی- اهورایی و اهریمنی را بیان می کند که در طبیعت نهاده شده است.

۳-۲-۳ مفهوم نماد نیلوفر آبی در فرش ایرانی

گل نیلوفر آبی یکی از شاخص ترین نمادهای گیاهی و باستانی است و با توجه به بررسی های انجام شده، در کشورهای ایران، مصر و هند بیشتر از سایر کشورها مورد توجه قرار گرفته است (مهران و فرقدان، ۱۳۸۹) در واقع ورود گل و گیاه به هنر ایران مختص زمان اسلامی نیست، شاید بهترین مثال برای جایگاه گل در جهان بینی هنر ایران پیش از اسلام، نقش گل لوتوس یا نیلوفر آبی باشد. که لوتوس نام همگانی یک گروه از گلها و گیاهان است که در فارسی آن را گل زندگی و آفرینش و یا نیلوفر آبی می نامند. نیلوفر آبی یا لوتوس از کتیبه های هخامنشی تا نقش برجسته های ساسانی، در هنر ایران باستان تکرار شده و نمادی از صلح و دوستی است. نیلوفر یک نشان تاریخی است و برای آریایی های باستانی مظهر پیدایش و جاودانگی بوده زیرا این گل تنها آفریده ای بود که در مرداب های خاموش و بی جنب و جوش پدید می آمد. نیلوفر آبی در عهد صفوی به شکلی انتزاعی در هنر طراحی فرش و قالی به حد کمال خود رسیده است. این گل به عنوان نماد صلح جهانی، زیبایی و تندرستی بکار می رفته است، لوتوس سفید، نشان کسب لیاقت و شایستگی و لوتوس آبی، تولد دوباره در سرزمین پاک و لوتوس ارغوانی شاهدهی بر آینده و لوتوس قرمز، تولد دوباره در بهشت است. گل نیلوفر آبی (لوتوس) در اساطیر ایران، گل آناهیتا نامیده شده است (ایزدپرست ، زیبا ، ۱۳۸۵ به نقل از جنتی، ۱۳۹۶).

۷

با توجه به مطالب ارائه شده میتوان ادعان نمود: فرش های دستباف ایرانی نه تنها یک کالای تزئینی بلکه نماینده ای زنده از تاریخ، فرهنگ و هنر ایران هستند. این آثار با ارزش، با طرح ها و نقوش متنوع خود، احساسات و ارزش های فرهنگی را به تصویر می کشند و هویت ملی را به شکلی عمیق و ملموس منتقل می کنند. نمادهایی همچون شیر، اژدها و نیلوفر آبی و سایر نمادها در فرش ایرانی هر یک داستان ها و معانی خاصی را در دل خود نهفته دارند و نشان دهنده ارتباطات فرهنگی و تأثیرات تاریخی متقابل هستند. به این ترتیب، فرش ایرانی به عنوان یک میراث فرهنگی غنی، می تواند ابزاری مؤثر در انتقال فرهنگ و هنر این سرزمین به نسل های آینده باشد و به درک عمیق تر از هویت ایرانی کمک کند.

۴ خلاصه، بحث نتیجه گیری

پژوهش حاضر از نوع مطالعات کاربردی بوده و با هدف مروری بر مفاهیم نمادها در دو تمدن باستانی ایران و چین به شیوه مروری نظام مند انجام شده است. نتایج حاصل از بررسی متون مربوطه معتبر نشان داده فرش های ایرانی و چینی، نمایانگر تأثیرات عمیق فرهنگی و هنری میان دو تمدن کهن است. فرش به عنوان یک هنر دستی، تنها یک محصول اقتصادی نیست، بلکه بازتابی از هویت فرهنگی، تاریخی و اعتقادی مردمان این سرزمین ها است. بافت و طراحی فرش در هر دو کشور نه تنها به معنای زیبایی شناسی بلکه حامل پیام های عمیق معنوی و فرهنگی است که از نسل های گذشته به ارث رسیده اند. نقوش به کار رفته در این فرش ها، نشانه هایی از جهان بینی و باورهای مذهبی هر دو ملت را نمایان می سازد و به وضوح ارتباط تاریخی و فرهنگی آنها را نشان می دهد. تأثیرات متقابل هنر و فرهنگ بین ایران و چین به ویژه در دوران جاده ابریشم قابل مشاهده است. این ارتباط، زمینه ساز تبادل فرهنگی و انتقال دانش بین دو تمدن بوده است. در حالی که فرش های ایرانی با طرح های گل و درخت و نمادهای زندگی شناخته می شوند، فرش های چینی بیشتر تحت تأثیر باورهای بودایی و تائویی قرار دارند و نمادهایی چون اژدها و نیلوفر آبی را در خود جای داده اند. این تفاوت ها، غنای فرهنگی و هنری هر دو کشور را بیشتر نمایان می سازد و نشان می دهد که هر یک از این هنرها به نوعی گویای تجربیات و احساسات مشترک انسان ها در زمان و مکان های مختلف است. به طور کلی، مطالعه نمادها و طرح های فرش های ایرانی و چینی، می تواند به ما کمک کند تا درک عمیق تری از فرهنگ ها و ارزش های نهفته در این دو تمدن بیابیم. این پژوهش ها نه تنها برای محققان و هنرمندان بلکه برای تمامی علاقه مندان به تاریخ و فرهنگ این دو

کشور اهمیت ویژه‌ای دارد. با شناخت بهتر این نمادها، می‌توان به غنای بیشتر ارتباطات فرهنگی و هنری پرداخته و زمینه‌های جدیدی برای همکاری‌های بین‌المللی ایجاد کرد. به همین ترتیب، نیاز به پژوهش‌های بیشتر در این زمینه احساس می‌شود تا بتوانیم به درک کامل‌تری از تأثیرات متقابل فرهنگ‌ها و هنرها برسیم و در راستای حفظ و ترویج این میراث‌های ارزشمند فرهنگی تلاش کنیم.

فهرست منابع

اکبر زاده، گلستا؛ صالحی، امیر حسین و حاجی نصیری، محمود. (۱۴۰۲). تأثیر مرادوات فرهنگی ایران و چین بر طرح های فرش دستباف دوره صفوی در ایران و مینگ چینگ در چین. دو فصلنامه مطالعات تطبیقی هنر. سال ۱۳، شماره ۲۵ صص: ۱۷-۲۰.
بیرامی، ریحانه و سوری، نوشین. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی فرش های شیری قشقائی با فرش های شیری چین. کنگره پیشگامان پیشرفت. قابل دسترسی در: <https://www.sid.ir/paper/861299>

پورمند، حسنی؛ مهدوی نژاد، محمد جواد و ایمانی، الهه. (۱۳۹۵). نقش طرچهای جدید در توسعه و گسترش فرش دستباف. فصلنامه علمی گلجام. ۶ (۷): ۱۱-۲۶.

جنتی، ماریا. (۱۳۹۶). نقش و فرش ایرانی، بررسی گل لوتوس در فرش ایران. قابل دسترسی در: <https://toranjegolnar.blogfa.com>

حسامی، وحیده و سلطان افغان، شیوا. (۱۳۹۴). مطالعه فرم و موقعیت های کاربرد اژدها در قالی های صفویه. همایش ملی فرش دستباف خراسان جنوبی، دانشگاه بیرجند. آذر ماه ۱۳۹۴.

دانشپور پرور، فخری. (۱۳۷۶). نقش اژدها در هنر معماری ایران، مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، جلد ۵، تهران: سازمان میراث فرهنگی

سامانیان، صمد. (۱۳۸۴). نقوش نمادین در بافته های شرق دور چین. رساله دکتری. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
شریف، حبیبه؛ اسکندرپور خرمی، پرویز و فهیمی، اصغر. (۱۳۹۵). مطالعه تأثیر عناصر موجود در طبیعت بر نقوش گلیم جیرفت. فصلنامه علمی گلجام. شماره ۳۰ صص: ۵-۲۲.

شکری، حسن و جعفری دهکردی، ناهید (۱۴۰۱). تبیین تأثیرات هنر سنتی چینی بر فرش شکارگاهی منتسب به کاشان دوره صفوی موزه متروپولیتن مبتنی بر رویکرد بینامتنی از منظر ژرارژنت. دو فصلنامه علمی کاشان شناسی، بهار و تابستان ۱۴۰۱، دوره ۱۵، شماره ۱ (پیاپی ۲۸)، صص: ۷۷-۹۴

شماعی زاده، مجید. (۱۳۹۷). جایگاه رقابتی فرش دستباف ایرانی در بازار چین. قابل دسترسی در: <https://www.sid.ir>
فرقدان، عاطفه و مهران، هوشیار. (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی مفاهیم گل نیلوفر آبی در ایران، هند و مصر. نشریه نقش مایه. دوره ۳ شماره ۶، صص: ۴۹-۵۸.

قانی، افسانه (۱۳۹۴). نگاهی به کتاب فرش دستبافت، هویت ناشناخته. فصلنامه نقد کتاب. ۲ (۸): ۷۶-۸۷.
لیبترا، پیرین. (۱۳۹۳). سبک های تولید فرش. ترجمه عبدالله احراری. قابل دسترسی در: <https://ketabesabz.com/book>
میرزا امینی، سید محمد مهدی، و فریبرز صدیقی ارفعی. (۱۳۹۰). عوامل موثر بر فروش فرش دستباف و ماشینی در بازار ایران. فصلنامه علمی گلجام. ۷ (۲۰): ۳۸-۲۹.

یساولی، جواد. (۱۳۷۴). قالی و قالیچه های ایران، جلد اول، چاپ سوم. تهران: فرهنگسرا (یساولی).

Dimand, M. S. (1940), "A Persian Garden Carpet in the jaipur museum", *Art Islamic*, 7(9).

Hann, M. A. (2004), *Dragons, Unicorns and Phoenixes- Origin and Continuity of Technique and Motif*, University Gallery Leeds

Werner. E.T.C. (2005), *Myth and Legend of China*, London: Hellingnar Press.

Overview of Symbol Concepts in the Carpets of Two Ancient Civilizations: Iran and China

Abstract

This article aims to provide an overview of the concepts of symbols in the carpets of two ancient civilizations: Iran and China. Carpets, as some of the oldest human artifacts, symbolize the culture and art of these regions and have historically played a significant role in the daily lives of their people. The weaving of carpets in Iran and China has achieved great diversity and expansion, influenced by historical and cultural interactions, particularly through the Silk Road. This study reviews existing literature to examine the mutual influences of the two civilizations in the design and weaving of carpets, as well as the meanings of the symbols within them. The symbols found in Iranian and Chinese carpets reflect the beliefs, values, and cultural histories of these nations. Among the shared symbols, the lion and dragon stand out, each carrying specific meanings in their respective cultures. Additionally, floral motifs, such as flowers, convey deeper significance related to beauty and fertility in the carpets of both civilizations. Due to the lack of comprehensive studies in this area, this research contributes to enriching knowledge in the field of symbolism and comparative studies, providing valuable insights for researchers, artists, and enthusiasts of the history and culture of these two regions.

Keywords: "Concepts"; "Symbols"; "Carpets"; "Iran"; "China"